

market of Ukraine. The decision of current and perspective problems of protectionism policy should be shown as the changes in inefficient external economic streams of commodities, because of improvement of development conditions for national producer and optimization to adjust an export-import operations.

Key words: protectionism, tax tariffs, not tariffed methods, tax, measures, strategy of protectionism.

Література

1. Основи міжнародної торгівлі. — К. : 1995.
2. *Беляцький З.* Міжнародний економічний взаємозв'язок і взаємозалежність: проблеми і тенденції // Економіка України. — 1996. — № 6.
3. *Омель'янович О.* Стан і проблеми торгівлі України // Економіка України. — 1995. — № 7.
4. *Онщенко В.* Сучасні проблеми зовнішньоекономічної політики України // Економіка України. — 1996. — № 2.
5. *Сокурєнко С.* Як організувати торгівлю з країнами Європи // Економіка України. — 1994. — № 6.

Є. Ю. Свобода

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР В УКРАЇНСЬКОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті автор розкриває поняття: спадкування, спадковий договір, сторони договору, дає загальну характеристику спадкового договору за чинним законодавством України, аналізує різні точки зору науковців з цього питання.

Ключові слова: наслідування, спадковий договір, спадкоємці, сторони договору наслідування: набувач, відчужувач.

Спадкове право — це один із найдавніших інститутів права, який був і залишається актуальним з позиції його дослідження, розвитку та вдосконалення, оскільки з ним пов'язані не лише політичні, економічні та соціальні аспекти життя суспільства, а й родинні, шлюбні відносини, особисті інтереси людей. Тому проблемам спадкування завжди приділялася увага в юридичній літературі.

Особливо посилюється науковий інтерес до правової спадщини українського народу після проголошення України незалежною державою.

Вивченню спадкового права присвячено багато праць відомих радянських та українських учених, зокрема В. Серебровського, К. Граве, М. Гордона, Д. Батмана, В. Дронікова, Б. Антимонова, Т. Коваленко, А. Немкова, Е. Флейшиць та ін. За останні роки вітчизняна цивілістика поповнилася дослідженнями з окремих питань інституту спадщини, проведених В. Васильченком, В. Чуйковою, Л. Шевчук, Є. Рябоконею, Ю. Заїкою та В. Співаком, С. Фурсою та Є. Фурсою, О. Дzeroю, Н. Кузнецовою та ін.

Разом із тим у сучасній науковій літературі історія становлення, розвитку та реформування спадкового права України викладена недостатньо і фрагментарно, до цього часу немає жодної фундаментальної роботи, присвяченої всебічному комплексному дослідженню спадкового права в нових умовах.

В Україні останнім часом прийнято значну кількість нормативних актів, у тому числі кодексів, призначених регулювати різні види суспільних відносин. Але особливе місце серед них посідає Цивільний кодекс України, оскільки він містить значну кількість новел, що стосуються спадкового права, метою яких є гармонізація відповідних інститутів українського цивільного права із законодавством європейських країн у цій галузі, а також більш повний захист спадкових прав та інтересів учасників цивільних правовідносин.

Відповідно до ст. 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Іншими словами, під спадкуванням мається на увазі перехід майнових і деяких особистих немайнових прав та обов'язків фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб — його спадкоємців.

Спадкоємцями можуть бути тільки фізичні особи — громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Не можуть бути спадкодавцями юридичні особи, оскільки у випадках припинення діяльності організацій порядок передачі їх майна іншим особам або державі визначається не нормами спадкового права, а спеціальними правилами про ліквідацію чи реорганізацію юридичних осіб.

У законі закріплюється традиційний для цивільного права підхід, згідно з яким до складу спадщини належать усі права та обов'язки спадкодавця. Їх перехід до спадкоємця здійснюється у порядку

правонаступництва. Такий перехід прав і обов'язків називається універсальним правонаступництвом, де спадщина переходить до спадкоємця як єдине ціле [7, 378]. Від універсального правонаступництва відрізняють правонаступництво сингулярне, при якому до спадкоємця переходить не вся сукупність прав і обов'язків спадкодавця, а лише певна кількість його прав (або обов'язків).

В статті ми пропонуємо зупинитися на такому правовому інституті як спадковий договір — нова правова конструкція як для правозастосовчої практики, так і для юридичної науки України, врегульований нормами глави 90 ЦК України.

Дослідження цього правового інституту ускладнюється ще й тим, що норми, присвячені регулюванню спадкового договору в Україні, вирізняються своєрідністю в порівнянні з деякими зарубіжними аналогами.

Слід зазначити, що спеціальні монографії, предметом яких було би дослідження проблем спадкового договору, відсутні. Як відомо, сучасна українська наука (і правозастосовча практика) крім праць сучасних дослідників використовує результати діяльності радянської цивілістичної школи та доробок цивілістів дожовтневої доби. Проте серед численних праць тих часів є лише одна монографія, присвячена всебічному аналізу спадкових договорів [1].

Аналіз наукових статей та коментарів до ЦК України свідчить, що серед українських науковців можна віднайти як апологетів даної юридичної конструкції (З. Ромовська) [4, 104–107], науковців, які налаштовані швидше на вдосконалення наявної юридичної матерії (В. Васильченко [1, 34–37], С. Мазуренко [3, 11–14]), так і рішучих противників закріплення в ЦК України глави 90 «Спадковий договір» (Т. Коваленко) [8, 630–632].

Згідно зі статтею 1302 ЦК України, за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Таким чином, відчужувачем у спадковому договорі є власник майна, а набувачем — інша фізична чи юридична особа, яка зобов'язується виконувати передбачені в договорі розпорядження відчужувача і набуває право власності на це майно після смерті відчужувача (ст. 1303 ЦК України).

Спадковим договором на набувача може бути покладено обов'язок вчинити будь-які дії майнового і немайнового характеру

за винятком тих, що принижують честь і гідність набувача чи обмежують його цивільну правоздатність.

Відчужувач, зокрема, може зобов'язати набувача періодично сплачувати йому певну грошову суму, обробляти земельну ділянку, ремонтувати жилий будинок чи квартиру, сплачувати вартість комунальних послуг чи податки, поховати його в конкретному місці, за тим чи іншим обрядом, встановити надгробок на могилі або іншим чином увічнити його пам'ять та ін.

Водночас на набувача не може покладатись обов'язок проживати в певному місці, закінчити певний навчальний заклад, одружитися з певною особою, відмовитись у подальшому відчужувати майно, яке перейде у його власність за спадковим договором, тощо.

Набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру як до смерті відчужувача, так і після його смерті, тому ця умова має бути чітко конкретизована в договорі (наприклад, зобов'язання надавати певне матеріальне утримання онуці відчужувача до її повноліття).

Спадковий договір має певні схожі риси з договором довічного утримання (догляду), однак суттєва відмінність між ними полягає в тому, що на відміну від договору довічного утримання (догляду) при укладенні спадкового договору право власності на майно, що є його предметом, переходить до набувача лише після смерті відчужувача.

Слід зазначити, що чинним законодавством не врегульовані питання щодо того, яке саме майно може бути предметом спадкового договору та співвідношення вартості цього майна до вартості послуг, що надаватимуться набувачем, тому вважається, що предметом договору може бути будь-яке коштовне майно, а адекватність його вартості та вартості послуг не є обов'язковою умовою договору.

Відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя чи один із подружжя (ст. 1306 ЦК України). У цьому разі предметом договору можуть бути як особисті речі кожного з них у сукупності, так і їх спільне майно, а також зобов'язання набувача щодо кожного з них або щодо обох з подружжя. В останньому випадку в договорі окремо мають бути регламентовані зобов'язання набувача у разі смерті одного з подружжя, оскільки той із подружжя, хто залишиться живим, контролюватиме виконання умов договору і матиме право вимагати його розірвання.

При укладенні спадкового договору одним із подружжя предметом договору може бути майно, яке належить йому особисто. У разі, якщо цій особі належить частка у спільній сумісній власності подружжя, при посвідченні договору обов'язково вимагається згода іншого з подружжя.

Спадковим договором за участю подружжя може бути передбачено, що в разі смерті одного з подружжя майно, яке входить до предмета договору і внесено подружжям, вважається таким, що належить (успадковується) тому з подружжя, хто залишився живим, а в разі його смерті це майно переходить до набувача за договором.

Спадковий договір укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. У разі недотримання цих умов договір вважається недійсним (ст. 1304 ЦК України).

З метою забезпечення належного виконання своїх обов'язків відчужувачем нотаріус, який посвідчує спадковий договір, обмежує його право розпоряджатися майном, яке є предметом договору, накладаючи заборону відчуження цього майна.

Якщо відчужувач за спадковим договором складе заповіт щодо майна, вказаного в договорі, цей заповіт буде вважатися нікчемним (ч. 2 ст. 1307 ЦК України).

Водночас відчужувач має право призначити особу, яка контролюватиме виконання умов спадкового договору після його смерті. У разі, якщо така особа не буде призначена, контроль за виконанням договору здійснює нотаріус.

Спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу відчужувача (у разі невиконання набувачем його зобов'язань) або на вимогу набувача (у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача) (ст. 1308 ЦК України).

Пропонуємо зупинитися й з'ясувати питання: спадковий договір — реальний чи консенсуальний?

У чинній редакції ЦК України дається визначення спадкового договору, з якого не можна зробити ніяких висновків про реальність договору: «За спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право на майно відчужувача». У зв'язку з цим необгрунтованою видається позиція О. Шевченко, яка вважає, що «обов'язок відчужувача за цією статтею сформульовано так, начебто йдеться про реальний договір» [9, 37].

Не можна також погодитися з позицією С. Мазуренка [3, 11–14], який, коментуючи положення глави 90 ЦК України, стверджує, що «слід розглядати спадковий договір і як реальний, і як консенсуальний. Якщо за умовами спадкового договору набувач повинен виконати певні дії після смерті відчужувача, договір вважається реальним, оскільки буде вважатися укладеним з моменту передачі майна набувачеві. Якщо ж спадковим договором передбачається, що набувач повинен виконати дії ... за життя відчужувача, права і обов'язки виникають у момент досягнення угоди. У цьому випадку договір вважається консенсуальним» [2]. Фактично, така позиція суперечить чинному законодавству. В частині 2 ст. 640 зазначається, що тільки коли «відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії».

Слід зазначити, що для дійсності договору немає суттєвого значення факт виконання певних дій набувачем до чи після смерті відчужувача. Так, із ст. 1304 ЦК України випливає, що спадковий договір укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Згідно з ч. 3 ст. 640 ЦК договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення або державної реєстрації. На майно, зазначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження у будь-якому разі, незалежно від того, коли набувач за договором зобов'язався виконати розпорядження другої сторони — до чи після її смерті.

Якщо погодитися з точкою зору С. Мазуренко щодо моменту укладення спадкового договору і визнати можливість існування реального спадкового договору, то потрібно погодитися з тим, що на підставі «неукладеного договору» (якщо там зазначено про виконання певних дій набувачем після смерті відчужувача) нотаріус згідно із законом повинен накласти на майно заборону відчуження. Майно не можна реалізувати, відчужувач вже прийняв на себе обов'язки, але договір між ним та набувачем все ще вважається неукладеним! Законодавець не ставить існування договору в залежність від моменту виконання своїх обов'язків набувачем.

Потрібно погодитися з В. Васильченком, який вважає, що спадковий договір «є консенсуальним, оскільки момент його укладення пов'язується з досягненням сторонами угоди за всіма істотними

умовами і тягне за собою виникнення цивільних прав та обов'язків контрагентів після втілення правочину у встановлену ст. 1304 нотаріальну форму» [1, с. 34–37].

Існують також інші невирішені проблеми, пов'язані з функціонуванням інституту спадкового договору в українському цивільному законодавстві, що потребують проведення окремих досліджень. У цій статті ми зробили спробу супинитись тільки на деяких.

Література

1. *Васильченко В. В.* Спадковий договір: деякі міркування з приводу нормотворчості // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 12 — С. 34–37.
2. *Курдиновский В. И.* Договоры о праве наследования. — Одесса, 1913.
3. *Мазуренко С. В.* Особливості укладення спадкового договору // Право України. — 2004. — № 2. — С. 11–114.
4. *Ромовська З.* Реформа спадкового прана // Українське право. — 1997. — № 1. — С. 104–107.
5. *Рябокоть Є. О.* Спадкове право. — К., 2004. — 293 с.
6. *Фурса С. Я., Фурса Є. І.* Спадкове право: теорія та практика. — К., 2002. — 496 с.
7. Цивільне право України: У 2 т. / за ред. Я. М. Шевченко. — К., 2003. — Т. 1. — 520 с.
8. Цивільне право України: Кн. 2 / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К., 2002. — С. 630–032.

Рассмотрены понятия: наследование, договор наследования, стороны договора наследования. Приведены и анализируются различные точки зрения ученых относительно такого правового института как договор наследования.

Ключевые слова: наследование, договор наследования, наследники, стороны договора наследования.

In the article an author exposes the concept of inheritance, inherited agreement, sides of agreement, gives general description of the inherited agreement on the current legislation of Ukraine, analyses the different points of view of research workers through this question.

Key words: Inheritance, inherited agreement, heirs, sides of agreement of inheritance: priobretatel', alienated.